

ASMENINIŲ ĮVARDŽIŲ REIKŠMĖS IR FUNKCIJŲ ĮSISAVINIMAS

Ingrida BALČIŪNIENĖ

1. Įvardis apibrėžiamas kaip savarankiška kalbos dalis, kuriai priklauso apibendrintos reikšmės žodžiai, nurodantys daiktus arba ypatybes ir turintys giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijas. Įvairiuose kontekstuose įvardžiai gali nurodyti vis kitokius daiktus, todėl yra dažnai vartojami ir jų yra nedaug (DLKG²). Pagal vaidmenį sakinyje vieni įvardžiai atitinka daiktavardžius, o kiti – būdvardžius. Pagal nurodomuosius santykius įvardžiai skiriami į asmeninius, parodomouosius, klausiamuosius ir neapibrėžiamuosius.

Šiame darbe analizuojamas asmeninių įvardžių reikšmės ir funkcijų įsisavinimas vieno lietuvių vaiko kalboje, gauti rezultatai lyginami su anglų kalbos duomenimis.

Užsienio šalyse asmeninių įvardžių įsisavinimas yra svarbi vaikų kalbos tyrimų sritis. Daugiausia duomenų sukaupta tiriant angliškai kalbančių vaikų vartojamus įvardžius (Loveland, 1984, Chiat, 1986, Wales, 1986, Oshima-Takane, 1988, Rispoli, 1994). Asmeniniai įvardžiai buvo tiriami prancūzų (Ricard, Girouard, Décarie, 1999), rusų (Dobrova, 1999, 2003), hebrajų (Rom, Dgani, 1985), latvių (Rūķe-Draviņa, 1979, 1993), lietuvių (Savickienė, 1999, 2003, Balčiūnienė, 2002, 2004) vaikų kalboje. Nors įvardžių įsisavinimas ir vartojimas lietuvių kalboje yra dar nedaug ištirta, reikalaujanti išsamesnės analizės sritis, tyrimų rezultatai leidžia bent iš dalies lyginti asmeninių įvardžių įsisavinimą lietuvių ir anglų kalbose, nustatyti panašumus, skirtumus ir patikrinti tam tikras su kalbinėmis universalijomis susijusias hipotezes. Lyginant asmeninių įvardžių įsisavinimą tipologiškai tolimose kalbose, tikimasi nustatyti, kokioms bendroms taisyklėms paklūsta šis procesas ir kokios jo ypatybės būdingos tik lietuvių kalbai.

Tyrimas buvo atliktas, remiantis vienos lietuvių mergaitės Monikos, gim. 1998 m., kalbos duomenimis, sukauptais ilgalaikio stebėjimo metodu. 1999–2001 m. Monikos kalbos pavyzdžiai buvo užrašinėjami į specialų dienoraštį, 2000–2002 m. Monikos ir mamos pokalbiai buvo įrašinėjami magnetofonu¹. Įrašai buvo atliekami 2–3 kartus per

¹ Monikos kalbą į dienoraštį ir magnetofonu įrašinėjo jos mama, šio straipsnio autorė.

savaitę po 15–20 min., iš viso jų sukaupia 42 val. Šiuo metu įrašai transkribuodami ir koduojami specialia kompiuterio programa CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) morfologinei analizei. Šiame darbe analizuojamas asmeninių įvardžių įsisavinimas, funkcijos ir reikšmė 1;9–2;8² vaiko amžiaus laikotarpiu. Tyrimo medžiagą sudaro 27 val. trukmės transkribuoti ir morfologinei analizei koduoti Monikos kalbos įrašai ir tuo pačiu laikotarpiu dienoraštyje užfiksuoti duomenys.

2.1. Asmeninių įvardžių įsisavinimas prasideda nuo sudėtingų jų pragmatinių, semantinių, sintaksinių ir morfologinių charakteristikų suvokimo. Vaikas turi išmokti skirti kiekvieną įvardį, suvokti, kurios charakteristikos priklauso konkrečiam įvardžiui ir įsiminti kiekvieno įvardžio vartojimo taisykles ir kontekstą (Chiat, 1986). Pirmiausia vaikui tenka susidurti su pragmatine šių įvardžių funkcija. Įsisavindamas asmeninius įvardžius, vaikas privalo suvokti, kad jie reiškia ne asmenį, o nurodo pokalbio dalyvį – adresantą ir adresatą. Kitaip tariant, vaikui reikia suprasti, kad asmeninio įvardžio reikšmė keičiasi priklausomai nuo to, kurį asmenį jis žymi: vaikas sako *aš*, tačiau kiti jam sako *tu* (Rūke-Draviņa, 1979). Norint nustatyti asmeninių įvardžių reikšmės ir pragmatinių funkcijų įsisavinimo tendencijas, vienas tinkamiausių tyrimo būdų yra jų atsiradimo eiliškumo analizė (Chiat, 1986). Įvardžių įsisavinimo eiliškumas atskleidžia, kokius jų leksinės reikšmės semantinius komponentus vaikui lengviausia suvokti ir įsisavinti. Tačiau šio eiliškumo nustatymas sukelia sunkumų: vaikas iš pradžių vartoja asmeninius įvardžius labai retai, todėl juos sunku užfiksuoti. Be to, ankstyviausiuoju kalbos raidos etapu vaikas dar nemoka ištartai kai kurių garsų, todėl įvardžiai dažnai pasakomi neaiškiai, kaip kito žodžio dalis, ir lieka nepastebėti (Chiat, 1986).

2.2. Anglų kalbos įvardžių įsisavinimo eiliškumas buvo tiriamas ilgalaikio stebėjimo ir eksperimento metodais. Ilgalaikis stebėjimas, dienoraščių rašymas atskleidė, kad angliškai kalbantys vaikai pirmiausia pradeda vartoti asmeninį įvardį *I „aš“*, o antrasis asmeninis įvardis dažniausiai yra *you „tu“* (Chiat, 1986). Kitus asmeninius įvardžius vaikai įsisavina skirtinga eile. Brown (1973) tyrimas išryškino *I „aš“, you „tu“, it „jis/ ji“, my „mano“* eilę (Chiat, 1986). Clark (1978) stebėti vaikai įvardžius pradėjo vartoti *I „aš“, you „tu“, he „jis“, she „ji“, we „mes“, they „jie/ jos“* eile (Chiat, 1986). Chiat (1978) atlikto išsamaus ilgalaikio tyrimo rezultatai patvirtino, kad pirmiausiai vaikai įsisavina participinius³ įvardžius *I „aš“* ir *you „tu“* ir nepartinę ne asmenį žymintį įvardį *it „jis/ ji“*. Nepartinę asmenis žymintys įvardžiai *he „jis“, she „ji“* vaiko kalboje buvo užfiksuoti vėliau. Šis faktas aiškinamas tuo, jog asmeninio įvardžio *it „jis/ ji“* forma nekinta visoje linksnių ir giminės paradigmoje (Chiat, 1986),

² Vaiko amžius žymimas taip: 1;9 – vieneri metai ir devyni mėnesiai.

³ Participiniais vadinami pokalbio dalyvius – adresantą ir adresatą – nurodantys asmeniniai įvardžiai *aš (mes)* ir *tu (jūs)*.

vadinasi, vaikas ją dažniau girdi ir lengviau įsimena. Asmenis reiškiančių įvardžių forma priklauso nuo giminės (vyriškąją giminę žymi įvardis *he* „jis“, moteriškąją – *she* „ji“) ir linksnio (kilmininką žymi įvardžių forma *his* „jo“, *her* „jos“, naudininką, galininką – *him* „jam/ jį“, *her* „jai/ ją“) gramatinių kategorijų. Taigi įsisavinant šių įvardžių reikšmę ir funkcijas, vaikui prireikia daugiau kalbinių įgūdžių ir patirties. Eksperimentais (Charney, 1980) atskleista, kad vaikas greičiau įsisavina jį patį žymintį asmeninį įvardį: anksčiau pradedamas suvokti asmeninis įvardis *you* „tu“ (nes vaikas dažnai girdi jį šitaip besikreipiančius pašnekovus), ir anksčiau pradedamas vartoti įvardis *I* „aš“, kuriuo vaikas įvardija save (Chiat, 1986). Anglų kalbos asmeninių įvardžių įsisavinimo eiliškumo duomenys patvirtina hipotezę, kad vaikai pirmiausiai įsisavina deiktinių opozicijų (*aš/ tu*, *šitas/ anas*, *čia/ ten* ir kt.) artimajį narį žyminčius žodžius.

2.3. Išanalizavus lietuviškas mergaitės vartojamus asmeninius įvardžius, paaiškėja, kad jie įsisavinami šiek tiek kitokia nei anglų kalboje eile.

2.3.1. Anksčiausiai Monikos kalboje buvo užfiksuotas įvardis *tu* (1;9). Iš pradžių šis įvardis vartojamas sustabarėjusiuose žodžių junginiuose (*O, kad tau šunys; O, tu velnias*). Tokiame kontekste įvardis *tu* yra praradęs savo reikšmę, jis nereiškia adresato. Netgi tais atvejais, kai vaikas, atrodo, sąmoningai vartoja įvardį *tu*, iš tiesų jo funkcijos nesuvokia. Pvz., ieškodama dingusio daikto ar pasislėpusio žmogaus, 1;9 laikotarpiu Monika dažnai kartoja frazę *kur tu?* Tačiau frazės intonacija leidžia manyti, kad iš tiesų Monika nesuvokia savo vartojamų žodžių reikšmės. Vaikas tiesiog yra pastebėjęs, kad šią frazę tinka pasakyti ko nors ieškant, nerandant.

1;11 laikotarpiu pamažu pradeda formuotis įvardžio *tu* reikšmė ir funkcijos. Iš pradžių Monika (trumpinama MON) šį įvardį vartoja tik pakartodama suaugusiojo pasakytus žodžius. Pvz.:

- (1) MAMA: *Žiūrėk, kur tavo au au atsigulė. Tu matai?*
 MON: *Tu matai. (2;0)*
- (2) MAMA: *Ant tavo kėdutės atsisėdau.*
 MON: *Ant tavo. (2;1)*

Šitaip vaiko kalboje atsiranda tipišku asmeninių įvardžių įsisavinimo klaidų⁴: įvardžiu *tu* vadinamas ne adresatas, bet adresantas. Tokių klaidų pastebėta ir tada, kai vaikas pradeda vartoti įvardį *tu* savarankiškai. Pvz.:

- (3) Sit⁵: *Monika varto žurnalą „Teletabiai“.*
 TĖVAS: *Ką tabiukai daro?*
 MON: *[tave [= į mane] žiūri! (2;3)*

⁴ Vaikų kalbos tyrimuose klaidomis laikoma tai, kas neatitinka suaugusiųjų kalbos modelio.

⁵ Pokalbio situacija, aplinkybės.

- (4) Sit: Monika sėdi ant sofos ir rodo vietą šalia savęs.
MON: *Sėsk prie tavęs* [= prie manęs]! (2;4)

Panašiai asmeninius įvardžius painioja ir kita lietuvių mergaitė Rūta⁶. Jos kalboje užrašyta tokių pavyzdžių:

- (5) MAMA: *Čia tavo batukai, taip?*
RUT: *Tavo.* (1;9)
- (6) MAMA: *Tu padarei?*
RUT: *Tu.* (1;10) (Savickienė, 1999)

Asmeninius įvardžius painioja ir latvių vaikai. Pvz., 2;4 amžiaus latvių mergaitės kalboje užfiksuotas pasakymas *duok tau* [= duok man], kuriuo ji prašo tėvų paduoti norimą daiktą (Rūķe-Draviņa, 1993). Panašios klaidos fiksuojamos ir anglų vaikų kalboje. Pvz., 2;6 amžiaus berniukas apie save sako *You* [= I] *take off my shoes* „Tu numauni [= aš numaunu] savo batus“ (Chiat, 1986).

Nuo 2;4 Monikos kalboje atsiranda taisyklingų įvardžio *tu* vartojimo atvejų: šiuo įvardžiu pradedamas reikšti adresatas. Pvz.:

- (7) Sit: Monika virtuvėje valgo. Įeina teta.
MON: *Teta Vita! Tu valgyk! Sėsk ir valgyk!* (2;4)
- (8) Sit: Monika bando atidaryti dėžutę.
MON: *Tu atidaryk!*
MAMA: *Kad ir aš negaliu.*
MON: *Net mama negali.* (2;5)

Įvardžio *tu* reikšmės susiformavimas tikriausiai susijęs su šiuo laikotarpiu pradėtu aktyviau vartoti kitu asmeniniu įvardžiu.

2.3.2. Įvardis *aš* Monikos kalboje pirmą kartą užfiksuotas 1;11 laikotarpiu. Iki tol vaikas save vadino įvairiais savo vardo variantais – *Monika*, *Monikutė*, *Monikėlis*, *Moniukas*, taip pat žodžiais *vaikas*, *mergaitė*, *panelė*. Toks autoįvardijimų vartojimas – tipiška vaikiškosios ir vaikų kalbos ypatybė, būdinga daugumai kalbų (Rūķe-Draviņa, 1979, 1993, Chiat, 1986, Wójcik, 1994, Savickienė 1999). Norėdami palengvinti vaikui kalbos įsisavinimą, padėti jam suvokti pasakymų reikšmę, tėvai dažniausiai vartoja ne asmeninius įvardžius *aš*, *tu*, o vaiko vardą ir žodžius *mama*, *tėtis*. Tokį modelį perima ir vaikas: iš pradžių save vadina ne asmeniniu įvardžiu, o vardu. Rūtos kalbo-

⁶ Rūtos duomenys ilgalaikio stebėjimo metodu buvo renkami 1993–1995 m., pokalbius įrašinėjo mergaitės mama A. Kaškelevičienė; sukaupia 35 val. įrašų. Duomenys buvo transkribuoti ir koduoti morfologinei bei fonetinei analizei CHILDES programa.

je 1;7-2;5 laikotarpiu taip pat gausu įvairiomis formomis vartojamų autoįvardijimų *Rūta, Rūtelė, Rūtytė* ir pan. (Savickienė, 1999), latvių mergaitė iki 2;4 save vadino tik autoįvardijimais *Sarma, Sarmaņa* (Rūķe-Draviņa, 1993), kai kurie anglakalbiai vaikai autoįvardijimus vartoja net iki 4;6 amžiaus (Chiat, 1986). Tiriant angliškai kalbančių vaikų duomenis, buvo nustatyta, kad vardas ir asmeninis įvardis vaikų kalboje vis dėlto nėra absoliutūs ekvivalentai. Vaikas dažnai keičia asmeninį įvardį savo ar kito asmens vardu, tačiau kontekste, reikalaujančiame būtent asmens vardo, nevartoja participinio asmeninio įvardžio. Pvz., kalbėdamas apie mamą su kitu žmogumi, niekuomet nepavadina jos asmeniniu įvardžiu *tu* (Chiat, 1986).

Monikos kalboje *aš*, kaip ir įvardis *tu* iš pradžių yra tik suaugusiojo žodžių pakartojimas. Pvz.:

- (9) MAMA: *Aš ir nelaikau tavęs.*
MON: *Aš ir nelaikau.* (1;11)

Antrojo asmeninio įvardžio reikšmės ir funkcijų formavimasis vaiko kalboje yra spartesnis nei pirmojo. Praėjus mėnesiui nuo įvardžio *aš* pirmojo pavartojimo, vaikas jau geba savarankiškai sudaryti su juo sakinius. Pvz.:

- (10) MAMA: *Ateik, aprensiu tave.*
MON: *Ir aš moku pati.* (2;0)

Pradėjus savarankiškai vartoti įvardį *aš*, juo iš karto reiškiamas adresantas. 2;4 laikotarpiu pastebimas aktyvesnis įvardžio *aš* vartojimas tikriausiai skatina ir įvardžio *tu* reikšmės formavimąsi. Nuo 2;6 klaidingų vaiko savarankiškai vartojamo įvardžio *tu* atvejų jau neužfiksuojama. Įvardis *tu* klaidingai pavartojamas tik tuomet, kai vaikas pakartoja suaugusiojo pasakytus žodžius. Pvz.:

- (11) MON: *Aš miegosiu pas tave.*
MAMA: *Tu?*
MON: *Tu.* (2;5)

Panašių klaidų užfiksuota ir angliškai (Chiat, 1986), latviškai (Rūķe-Draviņa, 1993) kalbančių vaikų pasakymuose. Tokios klaidos atsiranda tikriausiai dėl to, kad vaikas labiau pasitiki suaugusiojo kalbine kompetencija ir, kartodamas jo žodžius, bando patikslinti savo pasakymą.

Ilgijęs naujų kalbinių įgūdžių ir išmokęs taisyklingai nurodyti adresatą bei adresantą, vaikas pradeda aktyviai keisti iki tol dažnus autoįvardijimus asmeniniais įvardžiais. Šie bandymai ne visada iš karto pavyksta. Pvz.:

- (12) MAMA: *Čia yra Monikos buteliukai. Niekas jų neims.*
MON: *Aš.*

MAMA: *Ką?*
MON: *Čia Monikos yra. (2;1)*

- (13) MAMA: *Dar dešrytės yra. Nori?*
MON: *Dar yra pas Moniką. Pas mane yra. (2;5)*

Tokie pavyzdžiai atskleidžia, kad vaikas stengiasi naudotis nauja galimybe nurodyti komunikacijos akto dalyvius ir vartoti asmeninius įvardžius. Tačiau ir suvokdamas jų funkciją, vaikas iš pradžių labiau pasitiki suaugusiojo kalbine kompetencija. Iškilus nesklendumams, vaikas bando patikslinti savo pasakymą pakartodamas suaugusiojo žodžius arba pasirinkdamas įprastą, „patikimą“ autoįvardijimą.

Ankstyvuojau asmeninių įvardžių įsisavinimo etapu vaikas vengia sudėtingų konstrukcijų, ilgų frazių. Trečiųjų metų pabaigoje išryškėja vaiko gebėjimas kurti neilgus pasakojimus, perpasakoti kitų asmenų pokalbius. Tuomet ir asmeniniai įvardžiai pradami vartoti sudėtingesnėse konstrukcijose. Pvz.:

- (14) Sit: *Monika duoda tėčiui sausainį. Tėtis purto galvą ir neima.*
MON: *Tėtukas sako: Aš nenoriu. (2;9)*

Šiuo laikotarpiu vaikas suvokia, kad įvardžiu *aš* galima apibūdinti ne tik save, bet ir kitą asmenį, pvz., tą, kurio kalba perpasakojama. Tokia asmeninių įvardžių reikšmė būdinga ir suaugusiųjų kalbai: įvardis *aš* ne visada nurodo tik kalbantįjį asmenį, jis gali būti susijęs su kitu komunikacijos aktu ar pokalbio kontekstu (Rosinas, 1996). Taigi galima teigti, kad tokių sakinių vartojimas yra paskutinis asmeninių įvardžių *aš* ir *tu* reikšmės įsisavinimo etapas.

2.3.3. Asmeninių įvardžių daugiskaitos formos Monikos kalboje atsiranda vėliau nei vienaskaitos. Jų įsisavinimas tikriausiai yra susijęs su tam tikromis reikšmės suvokimo problemomis. Įsisavinamas daiktavardžio skaičiaus kategoriją, vaikas suvokia priešpriešą *vienas / daugiau nei vienas* daiktas. Tačiau asmeniniams įvardžiams ši priešprieša netinka: *mes nėra daugiau nei vienas aš, jūs nėra daugiau nei vienas tu* (Paulauskienė, 1994).

Įvardis *mes* Monikos kalboje pirmą kartą užfiksuotas 2;2 laikotarpiu. Iš pradžių jis vartojamas tik kilmininko linksniu ir suvokiamas šiek tiek siauriau nei suaugusiųjų kalboje. Žodžiais *mūsų / ne mūsų* vaikas vadina savo šeimai priklausančius/ nepriklausančius daiktus. Pvz.:

- (15) Sit: *Monika svečiuose virtuvėje pamato samtį.*
MON: *Čia ne mūsų lazda. (2;2)*
- (16) Sit: *Monika kieme pamato tėčio draugo automobilį.*
MON: *Čia ne mūsų mašinytė. Čia dėdės Raimio mašinytė. (2;2)*

Tokie pavyzdžiai rodo susiaurėjusią įvardžio *mes* reikšmę. Suaugusiųjų kalboje įvardis *mes* santykiauja su įvardžiu *aš* kaip *vienas* komunikacijos akto dalyvis su *daučiau nei vienas*, kurių gali būti neapibrėžtas kiekis: *mes = aš + tu*, *mes = aš + jis*, *mes = aš + tu + jis* ir t. t. (Paulauskienė, 1994). Tuo tarpu vaiko kalboje viso tiriamojo laikotarpio metu apsiribojama dviem *aš* ir *mes* santykio variantais: *mes = aš + jie* (mama ir tėtis) ir *mes = aš + jūs* (mama ir tėtis). Tokia pirminė įvardžio *mes* reikšmė galėjo atsirasti dėl tėvų pastangų išmokyti vaiką suvokti, jog vieni daiktai yra *mūsų*, juos galima imti, o kiti – *ne mūsų*, jų negalima liesti (pvz., parduotuvėje, svečiuose).

Asmeninis įvardis *jūs* tiriamuoju laikotarpiu neužfiksuotas. Monikos kalboje jis atsiranda tik penktųjų metų pradžioje.

2.3.4. Asmeninis įvardis *jis* pirmą kartą užfiksuotas 2;3 laikotarpiu, dažniau vartoti pradėdamas nuo 2;5. Vaikas iš karto jį vartoja taisyklingai, pagal suaugusiųjų kalbos modelį.

Įvardžiai *aš* ir *tu* paprastai žymi žmonių klasę, o įvardžiams *jis*, *ji* būdinga ir ne žmonių klasės referencija (Rosinas, 1996). Todėl analizuojant neparticipinių įvardžių reikšmės formavimąsi Monikos kalboje, reikėtų išsiaiškinti, su kuo pirmiausiai vaikui asocijuojasi trečiasis asmeninių įvardžių asmuo: su asmeniu, ar su daiktu.

Įrašuose užfiksuoti pavyzdžiai leidžia teigti, kad Monikos kalboje asmeninių įvardžių *jis* iš pradžių dažniau nurodomas ne asmuo. Pvz.:

- (17) Sit: Loja šuo.
MON: *Ko jis loja?*
MAMA: *Tikrai, ko jis loja?*
MON: *Gal jis nori sriubytės? (2;5)*
- (18) Sit: Monika žaidžia su kočėlu.
MON: *Jis ridi ridi daro. (2;6)*

2.4. Paanalizavus asmeninių įvardžių eiliškumą Monikos kalboje, paaiškėja, kad anksčiausiai atsiranda participinių įvardžių vienaskaitos formos, vėliau – daugiskaitos formos, o neparticipiniai įvardžiai įsisavinami vėliausiai. Toks asmeninių įvardžių eiliškumas pastebimas ir kitos lietuvių mergaitės Rūtos (Savickienė, 1999) bei latvių mergaitės Sarmos (Rūke-Draviņa, 1993) kalboje, tačiau skiriasi nuo anglų kalbos duomenų. Anglų kalboje nustatyta asmeninių įvardžių įsisavinimo eilė *I* „aš“, *you* „tu“, *it* „jis/ ji/ tai“, *my* „mano“, *he* „jis“, *she* „ji“, *us* „mums/ mus“, *them* „jiems/ juos/ joms/ jas“. Lietuvių kalbai būdinga asmeninių įvardžių eilė *aš*, *tu*, *mūsų*, *jis*, *ji*. Pirmieji asmeniniai įvardžiai ir anglų, ir lietuvių kalboje yra *aš* ir *tu*, o tolesnė įsisavinimo eilė nesutampa tikriausiai dėl skirtingos anglų ir lietuvių kalbos morfologinės sistemos. Anglų kalbos duomenys atskleidžia, kad vaikai lengviau suvokia ir įsimauna morfolo-

giškai paprastesnes formas: čia anksčiau įsisavinamas morfologiškai paprastesnis neparticipinis ne asmenį nurodantis įvardis *it* „jis/ ji“, visoje giminės ir linksnių paradigmoje išlaikantis tą pačią formą. Lietuvių kalboje anksčiau užfiksuota participinio pirmojo asmens įvardžio daugiskaitos formą *mes*, tačiau negalima būtų teigti, kad ši forma yra morfologiškai paprastesnė nei vėliau įsisavinti neparticipiniai įvardžiai *jis, ji*.

3. Palyginus anglų ir lietuvių kalbos asmeninių įvardžių eiliškumą, nustatyta, kad šiose kalbose pirmiausiai įsisavinami participiniai asmeniniai įvardžiai *aš* ir *tu*. Tolesnė asmeninių įvardžių eilė nesutampa dėl skirtingos šių kalbų morfologinės sistemos.

Užsienio šalių lingvistų hipotezė, kad vaikai pirmiausiai įsisavina artimąjį opozicijos narį (t. y. patį vaiką) žymintį asmeninį įvardį, Monikos kalbos tyrimai patvirtina tik iš dalies. Dauguma angliškai, latviškai, lietuviškai kalbančių vaikų pirmiausiai įsisavina įvardį *aš*, vėliau – *tu*, o Monika anksčiau pradėjo vartoti įvardį *tu*. Tačiau vertinant šį faktą ne vien formaliu juo pagrindu, galima teigti, kad vaikui vis dėlto svarbiau pirmiausiai išmokti nurodyti artimąjį opozicijos narį: pirmuoju savo asmeniniu įvardžiu *tu* Monika vadina save. Vadinasi, vaikas pirmiausiai išmoksta žymėti artimąjį opozicijos narį, tik iš pradžių šiam tikslui pasirenka kitokią nei įprasta formą. Tai leidžia teigti, kad asmeninių įvardžių įsisavinimo metu jų funkcija yra svarbesnė už formą.

Participinių įvardžių reikšmės formavimasis yra panašus ir anglų, ir lietuvių kalboje. Prieš pradėdami vartoti asmeninius įvardžius, vaikai save vadina autoįvardijimais, o kitus asmenis – jų vardais ir žodžiais *mama, tėtis*. Ankstyviausiu asmeninių įvardžių įsisavinimo laikotarpiu vaikas nesuvokia asmeninių įvardžių funkcijų ir save vadina įvardžiu *tu*, nes dažnai girdi šitaip į jį besikreipiančius pašnekovus. Vėliau vaikas pamažu suvokia, kad asmeniniai įvardžiai ne pavadina asmenį, o nurodo jo poziciją komunikacijos akte, ir pradeda vartoti šiuos įvardžius pagal suaugusiųjų kalbos modelį, t. y. žymėti jais adresantą ir adresatą.

Tam tikrų panašumų galima įžvelgti ir paanalizavus neparticipinių įvardžių įsisavinimą anglų ir lietuvių kalboje. Anglų kalboje pirmiau įsisavinamas ne asmenį žymintis įvardis *it* „jis/ ji“, vėliau – asmenis žymintys *he* „jis“, *she* „ji“. Lietuvių kalboje įvardžiai *jis, ji* gali reikšti ir žmonių, ir ne žmonių klasės atstovą, tačiau Monikos kalbos pavyzdžiai rodo, kad šie įvardžiai ankstyviausiu įsisavinimo laikotarpiu žymi ne asmenį, o daiktą arba gyvūną.

THE ACQUISITION OF MEANING AND FUNCTIONS OF PERSONAL PRONOUNS

Summary

The aim of this article is to present the acquisition of personal pronouns and to compare this process in Lithuanian and English languages. The main attention is paid to the order of their acquisition, the formation of the meaning and functions.

The pronouns *I / aš* and *you / tu* were one of the first structures acquired both in English and Lithuanian, and the formation of their meaning is similar. At the beginning of acquisition the same types of errors were observed: the substitution of a proper name for a pronoun and the reversal of 1st and 2nd person pronouns. Later, when children acquired the meaning and functions of participational personal pronouns they started to use them to refer the addresser and the addressee.

The acquisition of non-participational pronouns was similar both in English and Lithuanian: children used them to refer mostly to inanimate objects. English speaking children acquired the pronoun *it* earlier than pronouns *he / she*. Lithuanian girl at first used the pronoun *jis* 'he' to refer inanimate object only.

LITERATŪRA

Balčiūnienė I., 2002, Asmeninių įvardžių vartojimas ankstyvoje vaikystėje: Bakalauro darbas. Kaunas: VDU.

Balčiūnienė I., 2004, Parodomųjų ir asmeninių įvardžių įsisavinimas: Magistro darbas. Kaunas: VDU.

Chiat S., 1986, Personal Pronouns. – Language Acquisition (Studies in First Language Development) / Eds. P. Fletcher, M. Garman. Cambridge: Cambridge University Press, 339–355.

DLKG² – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika., 2 leid./Ats. red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir encikl. l-kla, 1996.

Dobrova G., 1999, The Acquisition of Spatial Points of View as a Cognitive Prerequisite for the Acquisition of Deixis: Evidence from Russian Children's Speech Perception and Production. – Psychology of Language and Communication, vol. 3, 73–82.

Dobrova, 2003 – Доброва Г. Р. Онтогенез персонального дейксиса (личные местоимения и термины родства). Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена.

Loveland K. A., 1984, Learning About Points of View: Spatial Perspective and the Acquisition of 'I / you'. – Journal of Child Language, no. 11, 535–556.

Oshima-Takane Y., 1988, Children Learn From Speech Not Addressed to Them: The Case of Personal Pronouns. – Journal of Child Language, no. 15, 95–108.

Paulauskienė A., 1994, Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos liuanistams. Vilnius: Mokslo ir encikl. l-kla.

Ricard M., Girouard, P. C., Décarie T. G., 1999, Personal Pronouns and Perspective Taking in Toddlers. – Journal of Child Language, no. 26, 681–697.

Rispoli M., 1994, Pronoun Overextensions and Paradigm Building. – Journal of Child Language, no. 21, 157–172.

Rom A., Dgani R., 1985, Acquiring Case-Marked Pronouns in Hebrew: The Interaction of Linguistic Factors. – Journal of Child Language, no. 12, 61–75.

Rosinas A., 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: Funkcijos ir semantika. Vilnius: Mokslo ir encikl. l-kla.

Rūke-Draviņa V., 1979, Difficulties in learning personal and possessive pronouns by young children. – Acta Universitatis Lundensis, vol. 2, 139–149.

Rūke-Draviņa V., 1993, Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu. Rīga: Dio Nordic.

Savickienė I., 1999, Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija: Humanit. m. dr. disert.: Kaunas: VDU.

Savickienė I., 2003, The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Wales R., 1986, Deixis. – Language Acquisition (Studies in First Language Development) / Eds. P. Fletcher, M. Garman. Cambridge: Cambridge University Press, 401–248.

Wójcik P., 1994, Some Characteristic Fetures of Lithuanian Baby Talk. – Linguistica Baltica, vol. 3, 71–86.

Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
2005-05-30